

## O Bierzo: unha terra de ninguén



FOTO:RdL Cartel que saúda ós visitantes cando van camiño de Oencia, unha vila en medio das montañas cunhas vías de comunicación totalmente subdesenvolvidas

*O GALEGO FÁLASE NO BIERZO DE "PORTAS PARA DENTRO". É ESA LINGUA ÍNTIMA QUE SE LEVA EN BRAZOS CANDO SE CRUZA O SOAREGO DA CASA. COA LINGUA, ÁBRESE UNHA IDENTIDADE ENCAIXONADA EN TERRA DE NINGUÉN QUE NEGA A 30.000 GALEGO-FALANTES.*

No Bierzo fálase o chapurriau. "Non é galego", discuten os veciños de Sobrado —son arredor de corenta familias— no único bar da vila. "Aquí falamos mal, moi mal", recuncan coa verdadeira obsesión de estigma e, case lendarios e irreductibles, buscan seren en por eles mesmos cun conto debedor do máis puro realismo máxico: "aquí falamos mal, anque en Oencia son máis finos e non che digo nada dos de Vilarubín, onde as mulleres se bañan en leite de burra". Dende Sobrado chegar a Oencia leva case unha hora por unha estrada propia do Himalaia. Pero en Oencia, seica, "hai pouco que ver". Discuten de se en Sobrado son máis ou menos veciños que alí; se hai máis ou menos casas, se hai máis edificios novos e cántos deles poden estar deshabitados: a emigración expurgou os pobos da montaña ata deixalos limpos e pelados, como as espiña dun peixe. Ó final, nesa rivalidade entre concellos contiguos, din os de Sobrado que gañan eles porque "haber haberá máis casas en Oencia, pero están máis pechadas que aquí".

Cen quilómetros separan a Sobrado ou Oencia de calquera capital administrativa, onde solucionar paleleo, onde arranxar a vida. De Oencia tírase cara ó Barco ou cara ese Courel arraiano nunha sorte de eclipses na estrada que, por veces, se converten en corredoiras. Son aldeas soas e perdidas. Castiñeiros e concheiros acolléndoas. Bidueiras e amieiros custodiando a palabra, o tempo e a forma berciá porque tamén "eiquí— escribe Novoneyra no seu do *Courel a Compostela*— sempre foi bosque". Parece, seguindo ó poeta do Courel que de tanto calar, falansen sós.

Porque o galego fálase no Bierzo de "portas para dentro". É esa lingua íntima que se leva en brazos cando se cruza o soarego da casa. Tan íntima que, incluso, sae ás rúas nos momentos en que o cotiá precisa da linguaxe de andar por casa e bota por fóra nos mercados da capital: escóitase entre os regateos ou conversas illadas dos maiores que, dende Corullón, Cacabelos ou a Veiga, chegan ata Vilafranca. Metade secreto, metade tesouro, coa lingua ábrese unha identidade encaixonada nun despropósito administrativo que estrangula e nega a máis de 30.000 galego-falantes, segundo datos do Instituto de Estudios Bercianos. É a terra que os vellos galeguistas denominaron da *Galiza Irredenta*, xunto cos concellos máis occidentais de Asturias (Navia-Eo) ou de Zamora (as Portelas, entre A Canda e O Padornelo).

Anque ese sentimento de pertenza á nación varíe segundo as zonas, o "nós" e o "eles" é un sen sentido, segundo se faga o camiño do Barco de Valdeorras ata Oencia, ou segundo se tire dende Pedrafita ata A Veiga de Valcarce, Trabadelos, Corullón, Vilafranca e de aí ata Ponferrada, esa especie de Bruxelas berciana. Son máis de 30.000 galegos falantes dos 170.000 habitantes do Bierzo que, sobre 4.500 quilómetros cadrados, se instalan nunha especie de terra de ninguén non exenta, en moitos casos, dun auténtico apartheid de depresión económica que en nada diferencia os Ancares Orientais do Bierzo Occidental. A comunidade galego-berciana é enteiramente unha: dende as festas pagás dos maios ata os hórreos; dende as construcións populares ata o asentamento disperso da poboación. Non hai tamboril, senón gaitas.

"O galego fálase de portas para dentro", precisa Marisa Cela que, dende a Escola de Gaitas de Vilafranca, vén traballando pola concienciación e recoñecemento do idioma no Bierzo. Un dereito lingüístico que non o é por ser arraiano: "Non se fala por influencia senón que é autóctono", indica Cela que, comparando a situación coa Galicia de hai vinte anos, reflicte aquel autodio pola lingua, ese machucar constante que fai encaixar, sobre todo os maiores, a idea dunha *lingua de ignorantes*.

Cela leva anos na organización dos Maios do Bierzo, os únicos que dende sempre se cantan en galego. Remite o papeleo en bilingüe á espera que se recoñeza a cooficialidade do idioma e, coma moitos, agarda que se tomen as medidas necesarias, tanto da administración galega como castelán, para introducir a lingua galega nos centros de ensino, tanto en secundaria como en primaria, en todo O Bierzo: se ben agora son trinta mil os falantes, non hai dúbida de que a maior parte desta rexión lindeira falou galego non hai demasiado tempo.

Coma todos, Marisa Cela felicítase pola decisión da Real Academia Galega (RAG) de celebrar en Vilafranca o Día das Letras Galegas do 2002 en homenaxe a Frei Martín Sarmiento. A RAG sae por primeira vez na súa historia fóra dos lindes administrativos de Galicia ata O Bierzo Occidental, a Vilafranca: terra natal daquel cura ilustrado do XVIII que, avanzado no seu tempo, fixo defensa do idioma materno, denunciando en varias ocasións a marxinação do galego na administración, na xustiza, nas prácticas relixiosas ou na escola. "Ningún (mestre de Gramática) que non saiba a lingua galega con abonda extensión poderá ensinar ben o latín a un neno galego", escribiu.

Trescentos anos despois do seu nacemento, Vilafranca súmase —é de esperar que non se reduza a un mero interese turístico— ós actos de homenaxe en apoio ás reivindicacións dos galegofalantes de fóra da Galicia administrativa. Os datos do retroceso e dos nulos niveis de normalización lingüística tamén están cifrados: avós (65%), pais entre si (25%), pais con fillos (15%), nenos entre si (6%), que radiografan un devastador e acelerado proceso de desgaleguización. Hoxe, os concellos galego-falantes baixo administración leonesa son catorce: Peranzanes, Candín, Veiga de Espiñareda, Vilafranca, Balboa, Trabadelo, Corullón,

Viladecais, Ponte de Domingo Flórez, Carucedo, Sobradelo, Oencia, Barzas e Veiga de Valcarce metidos entre a Galicia administrativa e a raia que marca o río Cúa. Unha raia que "vai en retroceso, pregándose cara a occidente", indica —en liña coas teses de Ménéndez Pidal— Alicia Fonteboa, profesora do Instituto Virgen de la Quinta Angustia de Cacabelos e unha das relatoras do *Atlas lingüístico do Bierzo*, elaborado polo Instituto de Estudios Bercianos.

[Tan de Vilafranca como da Terra de Lemos]

Atrás queda o río Burbia. Atrás queda Vilafranca, antiga capital da provincia do Bierzo (1822) con Ponferrada, Toreno e O Barco de Valdeorras. Atrás queda o predio, cheo de cascallos, no que noutro tempo estaba a casa de Sarmiento na rúa da Auga, dunha arquitectura pacega tan de Vilafranca como da Terra de Lemos.

Mentres, a lingua nace e desfaiase entre a vila natal de Sarmiento e Cacabelos: sete quilómetros que para algúns serve de exemplo, entre toponimia e hidronimia galegas, de que a Galicia alén de Pedrafita non é só unha reivindicación cultural. Riscadelas e borróns nos sinais corrixen, galeguizando, os nomes das vila, ou dos ríos ou mesmo deses mosteiros do Temple. Para uns, non é desproporcionado agoirar un *novo Treviño*; outros inciden na reivindicación do Bierzo como provincia, volvendo sobre os pasos daquel proce so desnacionalizador que viviu Galicia co liberalismo do dezanove. Tampouco faltan voces, sobre todo na parte occidental berciana, que ven sobradas razóns da anexión a Galicia: famoso foi o caso da alcaldesa socialista da Veiga de Valcarce que manifestou a súa intención de reincorporar o concello á Galicia administrativa e facer cooficial o galego. Iso foi antes de recuar no empeño, ante o revoa armado na Junta de Castela León, e converter a cooficialidade pública nunha arma de transacción: 27 millóns para o iluminación pública abastaron para revocar o estatus do galego.

"Hoxe creouse o que se chama cultura berciana" aclara Marisa Cela sen deixar de cualificar a tese de "todo un invento" e pór, rotunda e ás claras, ese "sentimento de desatención" do Goberno de Castela León. "Non contestaron nin a unha soa petición de axuda en política lingüística", recorda. Claro que a cuestión das linguas minorizadas é para este goberno unha pataca quente que, coa normativa europea na man, se move nas marxes da discriminación. Demándase, segundo o presidente de Fala Ceibe, Xabier Lago, unha *Lei rexional de protección e fomento das linguas minorizadas de Castela e León*, co obxectivo de recoñecer un estatus de dereitos lingüísticos para as distintas comunidades culturais. Unha norma, segundo Lago, que "debe seguir os preceptos contidos na Carta Europea sobre as Linguas que entrou en vigor en España o pasado 1 de agosto".

[Da identidade lingüística á funcionalidade do galego]

En Cacabelos segue sendo noticia o colexio Virgen de la Quinta Angustia, que iniciou este ano os trámites administrativos para o ensino do galego. Cun trimestre de atraso, púxose en marcha como programa experimental, sendo catro os centros que, polo momento, se acolleron á medida: en Veiga, Corullón e Caracedo, anque neste último non se desenvolve por falta de docente. A opción abriuna o pasado 18 de xullo o acordo de cooperación entre os departamento de Educación da Xunta de Galicia e a Junta de Castela e León: unha porta aberta de estreitas marxes que tardou meses en notificarse ós centros berciáns o que, como en Cacabelos, logo de trabas administrativas e sucesivas chamadas, provocou a súa posta en marcha ben avanzado o curso escolar. Está previsto que a lingua galega se imparta na área de coñecemento do medio, cunha duración dunha hora á semana. A profesora Alicia Fonteboa —que elaborou e defendeu o plan docente para o ensino do galego no centro de Cacabelos— valora o acordo como un avance —todo un "xesto

político"— aunque non participa enteiramente da instrucción que critica por "limitar os centros". Logo fai balance. "Houbo unha boa resposta e máis do 52% dos nenos e nenas apuntáronse ás clases", puntualiza, incidindo nesa escasa marxe da directriz que asenta o galego como lingua vehicular doutras materias —en áreas de coñecemento do medio ou educación artística— sen opcións ó estudio do idioma. "Está ben, pero é pouco" — engade na biblioteca do centro, entre os tamén escasos exemplares de libros en galego e á espera de que o Goberno da Xunta equie os andeis co material didáctico prometido.

Dende a escola subverten os demos e deuses dunha realidade sociolingüística conflictiva. Mesmo en combate, que perfila Fonteboa: "Todos os nenos e nenas entenden o galego e a maioría coñecen a lingua polos seus avós e pais, a pesar de que estes a seguen considerando como unha lingua de desprestixio". A filóloga relata, unha a unha, esas eivas seculares que a levan a afirmar que "os pequenos non teñen conciencia de falar galego". Pero, ¿e os pais? "Houbo que buscar unha perspectiva funcional e práctica e convencelos de que o ensino do galego era necesario no caso de buscar emprego en Galicia". Accederon. Fonteboa volve sobre *ese chapurriau*, ese falar mal, que define como "unha variante doutra lingua, que non por iso debe considerarse menor"

A problemática sociolingüística na zona, practicamente descoñecida ata a aparición do asociacionismo cultural dos oitenta, evidencia, para Fonteboa, os fluxos entre o rural e a cidade, as migracións e despoboamento das zonas de montaña coa conseguinte repercusión na lingua que vén debuxando auténticas torres de babel nas capitais: Vilafranca ou Ponferrada. Esta última, con 80.000 habitantes, convértese en todo un enclave vertebrador da comarca e principal centro receptor de poboación, sobre todo, tralo desmantelamento da minería.

Ante esa encrucillada cultural e política, Fonteboa verte unha lectura a medio camiño entre o optimismo e o pesimismo, aunque máis ancorada no último: "o galego forma parte do noso patrimonio lingüístico polo que o ideal sería que chegase a normalizarse", comenta asentando que o seu prestixio nas escolas é básico e determinante. Estudiu esta filóloga o folklore literario, a tradición oral e, partindo da actualidade noticiosa de Frei Sarmiento, párase nun dato practicamente descoñecido: antes de que Rosalía de Castro escribira os seus *Cantares Gallegos*, un berciano, Antonio Fernández y Morales escribira no 1861 os seus *Ensaíos poéticos en directo berciano*. Sen embargo, hoxe e dende hai tempo está totalmente erradicada a tradición dunha escrita en galego.

Aspírase, mantén Alberto Gómez Bautista dende Fala Ceibe, a un "bilingüismo sen conflitos" co obxectivo de que ese "chapurriau" sexa un concepto a extinguir. "Defendemos ós dereitos lingüísticos dos galego falantes, pero tamén calquera outra lingua" apunta Gómez Bautista abrindo varias fronte de análise e demanda. Primeiro: "Pénsase que se fala mal, que se fala mal castelán, como consecuencia na inoperatividade do galego a nivel educativo e da administración". Segundo: "Os pais consideran que o galego é un problema". Terceiro: "Queremos que se nos escoite no proceso de debate da normativa do galego para acabar coa idea de que no Bierzo escribimos e falamos diferente". Cuarto: "O bercianismo é máis acentuado nos castelanfalantes". Quinto: "Non contamos para nada". Sexto: "A Xunta de Galicia debe ter unha defensa real do galego no exterior". Septimo: "a realidade administrativa hai que asumila".

Pero o Bierzo é tamén a realidade da incerteza. Como nalgún momento o poder eclesiástico encintou parcelas de dominio sobre os territorios, tamén as actuais estruturas —como o "inoperativo Consello comarcal do Bierzo" constituído nos noventa— pode ser porta de novas perspectivas e proxectos. Lóitase contra o tempo

e, anque a realidade bercián non aparece reflectida no *Atlas de Linguas en Perigo de extinción* da Unesco, o galego debe de protección como feito lingüístico.

Da chamada *Galiza Irredenta* dábase conta en vellos textos, referenciais na historia das letras galegas. O Estatuto Galego do 36 prevía: "poderá agregar-se a Galiza calquer territorio limítrofe de catacterísticas históricas, culturais, económicas e xeográficas análogas, mediante os requisitos que as leis xerais establezan". Tamén o propio Castelao escribiu: "A entidade xeográfica galega ten fronteiras naturaes perfectamente recortadas, e comprende algo máis que o territorio das nosas catro provincias (...) A terra galega é, ao mesmo tempo, unha entidade étnica, pero de dificultosa reconstrucción política, porque a fronteira portuguesa róubanos a esperanza de anovar en breve a comunidade nacional dos tempos suevos e visigóticos. Con todo, é doado esperar que o Bierzo e demáis comarcas limítrofes de Ourense e Lugo, se incorporen ao seo da súa nación natural, e que o tempo —gran curandeiro dos erros hestóricos— posibilite a reconstrucción total da nosa unidade. Non se pode creer que o río Miño, vello pai de Galiza— representado na franxa azul da nosa bandeira— siga sendo un lindeiro perdurable de dous Estados". Galicia Irredenta ou non; Galiza roubada ou non. Dirían os ecolinguistas que hai que desfacerse da tradicional equivalencia que se establece entre lingua, nación e Estado pero a lingua ten que ver coa historia, coa identidade, coas letras. Internet estase convertendo en depositario de linguas existentes, pero tamén virtualmente desaparecidas. ¿Agardarase a colgar o galego no ciberespacio?.

ANTÓN R: LÓPEZ e SOEDADE NOIA

## Identidade no Bierzo

*A MADURACIÓN DA CONCIENCIA A PROL DO GALEGO ASENTA AO LADO DO SENTIRSE DISTINTO A LEÓN E A GALICIA. O BIERZO ASUME A SÚA DIVERSIDADE SEN TRAUMAS DE IDENTIDADE QUE O LEVEN A PEDIR NOVAS FRONTEIRAS ADMINISTRATIVAS*

Se lle preguntamos a un berciano vello da zona galego falante pola súa identidade diríanos: "falamos galego, pero pertencemos a León". Se lle fixeramos a mesma pregunta a un rapaz máis novo diría "son berciano". A identidade berciana na actualidade é a manifestación dun claro sentido e desexo de diferenciación, de sentirse distinto especialmente de León e de Castela, e, anque o berciano de palabra tamén queira ser diferente a Galicia, o idioma galego asúmeo como propio. Son un cúmulo de contradiccións moi relacionables no fondo coa despreocupación polo seu, o chamado autodio, un trazo por outra parte moi peculiar do ser galego. A administración denomina ao berciano "castelano-leonés", nome que non identifica como seu e, en moitos casos, ao sentirse na fronteira e en terra de ninguén, alí onde a identidade perde forza, opta por mirarse ao embigo asegurando que é simplemente berciano. Isto non lle permite definir con claridade a súa semellanza con Galicia na súa historia máis recente onde medra ese espírito de reafirmación berciana. Introduzámonos no problema. Asume o galego como un idioma propio, aínda que di non falalo ben (se nos fiamos do que o galego falante de a pé, de Galicia ou do Bierzo, di da súa fala non se falaría galego ben en ningures). A presenza do galego sérvelle de elemento disuasivo e garante de que forma parte dunha entidade diferenciada. Outro síntoma do que dicimos son as diversas solicitudes de anexión a Galicia de determinados concellos de fala galega ao que sumaremos o peso da historia, da convivencia secular co castelán (tamén co leonés) nesta poza ou enorme val rodeado de montañas que configuran o chamado Bierzo, unha comarca pluricultural vítima da artificiosidade das divisións provinciais.

¿Que é o Bierzo?, xeográficamente pode ser sinxelo de definir, máis complexo é concretar por boca dos bercianos que é o que consideran Bierzo. Por exemplo, para os habitantes das subcomarcas tradicionais como a Somoza, un dos lugares máis deprimidos da zona da montaña galego falante do que vulgarmente hoxe chamamos Bierzo, o Bierzo non comeza na Somoza, senón máis no val, máis aló... o que para algúns estudiosos é o Bierzo Baixo. O mesmo diría un habitante de Oencia. De Oencia e da súa identidade dicíase nun estudio no Simposio "Lindeiros da Galegitude" organizado polo Consello da Cultura Galega no ano 1990: "A poboación de máis de cincuenta anos non ten moitas dúbidas. Non lles importa a onde pertencen legalmente: eles séntense galegos... *somos galegos, porque falamos galego*" pero nese traballo faise referencia a consideración de Galicia como unha comunidade que é contemplada cunha lóxica dualidade: a

Galicia próspera e distante da costa, coa que non se identifica o habitante de Oencia, e a Galicia interior, á que rexeita non porque non a sinta próxima, senón porque é pobre e está en clara regresión.

Hai que ter en conta que a marxinalidade económica e a perda de poboación da Galicia interior, da Galicia administrativa que coñece o berciano pola obvia veciñanza e coa que comparte feiras, romarías, etc... sen que a división administrativa do ano 1833 puxera couto ás súas relacións colectivas, é a Galicia pobre de Ancares, Courel, en menor medida, a de Valdeorras contrastaba ata hai ben pouco coa bonanza económica do Bierzo mineiro dos anos 50-60. No Bierzo deprimido economicamente houbo un forte proceso migratorio que levou dentro da comarca a ese berciano galego falante cara a zonas máis prósperas tradicionalmente non galego falantes, cando non emigraba a Suíza ou Barcelona. Estas circunstancias situaron ao berciano de costas a esa Galicia pobre e deprimida, tan semellante por outra parte á casa que abandonaba no seu lugar natal buscando unha vida mellor.

Falar de identidade pode que sexa se cadra un tema complexo, xogamos con múltiples factores que distorsionan a visión certa e a resposta clara á pregunta de que é o Bierzo. Pero hai feitos na historia que falan por si mesmos da cohesión que existe entre o mundo cultural galego e o berciano, así Sarmiento é un ilustrado de Vilafranca, polo tanto berciano, e ninguén dubida da súa convicción e condición de galego, a pesar dos falsos e intrincados litixios que se establecen ás veces arredor da súa orixe e filiación. O mesmo Sarmiento tomou boa nota dos vínculos do Bierzo con Galicia. No cartulario de S. Pedro de Montes do século XIII, case toda a documentación está en galego como el nos deixou escrito e a múltiple documentación medieval escrita neste idioma non nos deixa lugar a dúbidas de que o galego é unha lingua histórica e culturalmente falada no Bierzo dende o seu nacemento, e unha das manifestacións tradicionais máis antigas e arraigadas dunha boa parte da súa poboación.

Por outro lado, a problemática do idioma une irremediabilmente as terras galegas coas de alén do Cebreiro. Tamén no XIX viviamos o rexurdimento das letras galegas e hai autores como Antonio Fernández y Morales que antes de Rosalía confirman o que estamos a dicir. Diríamos máis, o proceso do Bierzo é do galego nas zonas Eo-Navia de Asturias, as Portelas de Zamora, é como a punta do iceberg dun problema que afecta por igual a toda a comunidade galego falante sexa ou non da Galicia administrativa. O futuro do galego pasa por que sexamos capaces de conservalo en territorios como o Bierzo, nese sentido o traballo conxunto de galegos e bercianos é, ademais dunha necesidade, unha evidencia incuestionable da ligazón que existe e para quen a queira ver. De feito a ningún berciano lle estraña que a Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta subvencione actividades no Bierzo por máis que cause algunha reticencia ilóxica e ilexítima en León capital.

[Os sinais da identidade]

Se a lingua é o sustento dunha identidade, para López Mira no seu traballo *A Galicia Irredenta* hai muito máis que engadir : "Antropoloxía, idioma, literatura ou toponimia, arquitectura da paisaxe, estética, *modus vivendi*, sociedade en xeral aportan datos en aluvión para asentarmos unha identidade comunitaria do ser galego nos territorios do contorno...sen entrar a discutir sobre a marca de identidade que supón unha lingua propia para definir unha nacionalidade, si que nos parece evidente que o influxo do galego nestas áreas (refírese naturalmente ao Bierzo, Navia-Eo e as Portelas) é por outra parte unha boa mostra pola súa mera pervivencia, contra tódalas circunstancias da historia, de a onde se deberían adscribir tamén administrativamente". Dun xeito natural a fronteira natural do galego chegou alomenos ata o río Cúa e o Sil, ata o que os máis vellos denominan propiamente como Bierzo. Os pobos do Bierzo Oeste eran e son vales galego falantes da montaña

que lonxe de separar a poboación, uníaa coa Galicia incuestionada: O Courel, O Cebreiro e os Ancares. Tamén con Valdeorras sempre houbo unha innegable, constante e fluída comunicación que se sentía e se sente aínda hoxe como un mesmo e único mundo, non só para os denominados bercianos, senón tamén para os que son e eran galegos. Uxío Nononeyra, o poeta do Courel comentaba ao respecto de Vilafranca do Bierzo: "Cando nos anos anteriores ós corenta, do Courel se tiña que saír a unha vila grande, estaban a mesma distancia Sarria, Quiroga, O Barco e Vilafranca... estaba neso que chamamos a redonda. Era terra de un que logo se distanciou ó dirixírense as vías de comunicación para outro lado ó deixarse o cabalo... pero sen que caise nunca fóra do meu tempo nin fóra de Galicia. Logo, como unha superposición de tipo ideolóxico e dato oficial, soupen que senón na Galicia administrativa, Vilafranca era Lingua de Galicia, a que falaban os homes que a construíron. Os mesmos que fixeron a Lingua que nos fixo e na que logo quedaremos cando se esqueza o noso nome i o noso rostro" (*Palabras de Clausura da II Xornada da Cultura e Lingua galegas no Bierzo*. 21-agosto 1994).

Pero como xa apuntabamos antes, nos anos 50 vaise asentando unha moi falsa e cómoda forma de solucionar o tema da identidade berciana. A medida que medra a minería e Ponferrada desproporcionadamente, unha vila tradicionalmente fóra da zona galego falante do Bierzo, convértese nunha cidade capital económica do Bierzo desde onde irradia con claridade un talante destructivo dun dos sinais de identidade e diferenciador da cultura leonesa. Moi sintomáticas son as seguintes palabras entresacadas do limiar do libro *El Bierzo, etnografía y folklore de las comarcas leonesas* dos autores J. L. Alonso Ponga e Amador Diéguez Ayerbe: "¿Galleguismo berciano? Hablando del Bierzo siempre sale a colación un tema ya tópico: el de su galleguismo. Mito éste siempre aducido y nunca demostrado. Siempre aducido por aquellos que han visto cómo en los últimos tiempos el Bierzo se ha ido castellanizando paulatinamente...El pueblo berciano ha tenido siempre mucho interés en manifestar que no es Galicia: Por qué me llamas gallega Si me véis que soy berciana. Soy nacida cuatro leguas Unriba de Ponferrada. Este sentir popular resiste un análisis más profundo. Es imposible hablar de una cultura popular gallega que se adentra en León, porque Galicia es una región lo suficientemente compleja como para que se pueda hablar de "una cultura popular galega".

O berciano Paco Macías no I Congreso da Cultura e Linguas Galegas de Asturias, León e Zamora, celebrado en 1989 respostaba indignado ante a concepción monolítica do Bierzo imperante: "eu que son de Lago de Carucedo, síntome como máis próximo a unha persoa de Covas, de administración galega, por cultura, pola lingua, por termo-los mesmos hábitos, idéntico sistema económico, os mesmos problemas... é dicir, un non atopo as diferencias, pero si con Bembibre, con Noceda, etc... ( pobos do Bierzo non galego falante)... O increíble é que é a un idioma propio, o galego, ó que lle é negada a súa propia existencia polo procedemento de ignoralo e deixalo languecer sen que ninguén entenda que esta lingua tamén é patrimonio do Bierzo. No fondo hai medo á diversidade, ó distinto, e ansíase unha uniformización necesaria por parte das *forzas vivas*. Non hai democracia sen diversidade... nin sequera se menciona o galego no propio estatuto de autonomía...a curto prazo as demandas só as poden asumir, así o deben facer os concellos galego-falantes..." Aquel Bierzo monolítico era e segue sendo unha entelequia e así foi, poucos anos máis tarde as actitudes valentes como a do Concello da Veiga de Valcarce no ano 2001 son unha das reaccións máis contundentes a aquela tendencia uniformadora. E é curioso que o tema da anexión veña ás mentes dos bercianos de Oencia, Vilafranca ou a Veiga cando a contundencia dos problemas destas terras desatendidas por Castela e León reclama solucións. Moi curioso tamén que sexan o galego xunto coa economía o centro da polémica en casos

como os do Concello da Veiga. Creo que podemos dicir que aquela tendencia herdada do franquismo hoxe máis de 25 anos despois da implantación da democracia comeza a rachar. Institucións culturais promotoras daquel bercianismo monolingüe e rancio como o Instituto de Estudios Bercianos transformouse nos anos 90, á calor das reivindicacións de colectivos culturais máis humildes como a Mesa pola Defensa do Galego no Bierzo que organizou o II Congreso da Cultura e Lingua Galegas do Bierzo, Navia-Eo e as Portelas ou a Escola de Gaitas de Vilafranca, que organizou varias Xornadas consecutivas da Cultura e Lingua Galegas no Bierzo (anos 93, 94, 95 e 96), permitiron cambios sustanciais na institución que finalmente convoca un Simposium *Linguas na fronteira* (1996) un primeiro paso no replanteamento da cuestión.

Nos últimos anos a carón das reivindicacións de novos colectivos como Fala Ceibe as institucións comezan a reaccionar con máis ou menos acerto e improvisación seguen as chamadas de atención sobre o problema como a do Parlamento español (8 de abril de 1997) sobre o galego nas escolas do Bierzo e a conseguinte consideración do galego, por vez primeira, na reforma do Estatuto de Autonomía de Castela e León son sen lugar a dúbidas fitos a destacar. Por outra parte, o Consello Comarcal do Bierzo, único existente na Comunidade de Castela e León, anque impedido economicamente de grandes actuacións, baleiro de contido nos seus primeiros anos de actuación, hoxe apoia tamén a implantación do galego nas escolas. É esta unha batalla transcendental pola normalización cultural do Bierzo que acaba de ter importantes novidades coa implantación oficial do galego optativo no presente curso escolar en Cacabelos, Corullón e, fai uns días, en Carucedo. Son poucos os centros que se acollen a esta importante iniciativa, seguramente pola escuridade e medo co que se plantea por parte das autoridades educativas de Castela e León, como así o denuncia o tamén recente informe do Procurador do Común das Cortes de Castela e León. Algo tarde, evidentemente, as institucións no noso país tenden a reaccionar.

Madura estaba a situación nas escolas do Bierzo galego falante nos anos 80 e 90 cando nos consellos escolares como o de Vilafranca estaban dispostos a introducir o galego, ou cando os seus propios mestres para impedir que os nenos enmudecesen ao se escolarizar crearan un obradoiro de galego que foi literalmente prohibido por Educación de León. Hoxe a baixa natalidade e o envellecemento da poboación reduciu ostensiblemente o problema lingüístico en canto ao número de nenos galego falantes. A reivindicación do galego hoxe nas escolas segue estando viva e asumida polo berciano agora tamén e especialmente pola recuperación e estudo do patrimonio cultural desta terra. Un feito inegable da nosa identidade vaise abrindo camiño con forza.

#### [Maduración da conciencia]

A maduración da conciencia a prol do galego aséntase curiosamente e paradoxicamente ao lado do sentirse distinto a León e a Galicia. O Bierzo parece asumir a súa diversidade lingüística sen traumas aparentes de identidade que o leven a solicitar novas fronteiras administrativas. As ameazas ou desexos de anexión a Galicia son en boa medida froito da desesperación non da convicción. ¿Cómo se poden interpretar entón ditas reivindicacións puntuais en relación coa identidade real do berciano?. Este debe ser un interrogante ao que polo de agora non hai unha resposta vertebrada.

A identidade da parte do Bierzo máis deprimida coa Galicia máis próxima de Lugo e o Ourense é tal que non admite diferencias singulares. Caso ben distinto é o do Bierzo de fala non galega que a historia pasada o liga ao Reino de León e que nunca se identificou con Galicia, anque guste de reivindicar o bercianismo como identidade e deba asumir para sentirse distinto a convivencia co Bierzo galego falante, xa que sen el non

habería diferenza substancial en el cremos reside a esencia da tan traída identidade berciana. Este é o Bierzo que no presente está liderando por razóns de corte económico o proceso de evolución social do Bierzo, un Bierzo que maioritariamente non fala o galego e que coas súas contradicións camiña coa súa bandeira oficializada polo seu Consello Comarcal nun proceso de comarcalización que vai abrindo as necesarias vías de comunicación con Galicia, as que sempre houbo e as que aínda están por explorar. Un Bierzo que admite con certa timidez aínda unha lingua que historicamente o uniu a esa comunidade que como Castelao dicía identificábase ante o mundo polo uso do seu idioma. Reivindicacións para todos os gustos están sobre a mesa, unha, se cadra a máis vella e que o propio Sarmiento segundo parece citaba, é a da Provincia do Bierzo, que co nome de Provincia de Vilafranca e incluíndo o territorio hoxe galego de Valdeorras, chegou a ser realidade por un período moi curto no século pasado.

O certo é que a comezos do século XXI o Bierzo principia un proceso normalizador de grande importancia para súa identidade futura e constitúe todo un símbolo o feito de que se celebre oficialmente en Vilafranca o Día das Letras Galegas, a primeira vez na historia que a Real Academia decide facelo fóra da Galicia administrativa. Aos bercianos e galegos corresponde que estes pasos se concreten nunha verdadeira política de planificación lingüística, de estudo e conservación dos lazos culturais que Galicia mantén , mantivo e manterá no Bierzo.

HECTOR SILVEIRO

## En terras estremeiras

O galego tamén é a lingua propia das comarcas orientais estremeiras con Galicia: A Terra Navia-Eo (Asturias), Os Ancares orientais e O Bierzo occidental (León) e As Portelas (Zamora).

Formas aditongadas (pedra e porta) e formas sen *n* intervocálico (chao e pantalois) permiten delimitar todo o galego oriental verbo do astur-leonés occidental, que presenta palabras ditongadas (*pedra* e *puorta* ou *puerta*) e mantemento dese *n* (*chano* ou *llano* e *pantalones*). En León fálase galego no concello ancarés de Candín e nos concellos bercianos de Veiga de Espiñaredo, Vilafranca, Balboa, Veiga de Valcarce, Barxas, Oencia, Trabadelo, Corullón, Sobrado, Cacabelos, Viladecais, Carracedelo, Carucedo, Borrenes, A Pontede Domingo Flórez, Arganza, Camponaraia e Priaranza. Nestes 19 concellos a poboación de dereito a 1 de xaneiro do 2001 era de 31.038 habitantes; pero cómpre ter en conta que nalgún deles, como ocorre cos tres últimos citados, só unha parte é galegófonae que no concello de Ponferrada hai algún núcleo de fala galega. Ademais, na vila de Ponferrada existen falantes procedentes de concellos galegófonos do Bierzo xunto con neofalantes, especialmente xente nova sensibilizada na recuperación social do galego.

Nun informe relativo á lingua do alumnado e do profesora donas franxas occidentais de Asturias, León e Zamora, que en 1992 publicou o Consello da Cultura Galega, no que respecta a Leóna precíabase que un tercio escaso de pais e nais tiñan o galego como lingua inicial, mentres que no alumnado a porcentaxe era sódo 16,7%. En canto ó nivel de uso, en León a porcentaxe era alta no caso dos avós (63,97%), baixa entre os pais (24,55%) e moi baixo o uso dos pais cos fillos (15,07%) e destes cos pais (12,3%). E na escola era insignificante o uso do galego co alumnado polo profesorado (5,6%) e o do alumnado cos compañeiros (6,81%). Estes datos de xa hai dez anos indicaban claramente a situación dramática do galego no Bierzo, especialmente entre axente nova, con clara perda da transmisión interxeracional. A escola, que nas comarcas estremeiras orientais non tiña (e practicamente segue sen ter) en conta a realidade lingüística e sociocultural foi (e segue a ser) un fortísimo elemento desgaleguizador.

A división provincial vixente pola que quedaron fóra d a Galicia administrativa as comarcas lingüisticamente galegas de Asturias, León e Zamora arrinca de 1833, a proposta de Javier de Burgos. En 1822, coa proposta Bauzá-Larramendi as Cortes españolas crearan a provincia do Bierzo, con capital en Vilafranca, esgazando daquela o Partido de Valdeorras, xa que cinco concellos pasaron a esa nova provincia, mentres que catro foron para o Partido ourensán de Viana do Bolo. Actualmente o Valdeorras é administrativamente galego, pero eclesiasticamente é leonés por pertencer á diocese de Astorga.

O Estatuto de Autonomía de Galicia de 1932 (aprobado nas Cortes de 1936) prevía no art. 2º a posible agregación de "cualquier territorio limítrofe de características históricas, culturales, económicas y geográficas análogas, mediante los requisitos que las leyes generales establezcan", mentres que no actual Estatuto de Autonomía (1981) non se fai mención ningunha a eses territorios. Na Lei de Normalización Lingüística (1983) hai mención expresa da galegitude lingüística desas comarcas, pois no art. 21.2 dise que se "fará uso do previsto no artigo 35do Estatuto de Autonomía a fin de protexe-la lingua galegafalada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma". E referencia semellante encóntrase no artigo 4.12 do Decreto 221/1990 de creación da Comisión Coordinadora para a Normalización Lingüística, presidida polo Presidente da Xunta de Galicia; entre as accións contempladas por esta Comisión para a promoción e o potenciamento do uso do galego está a "protección da lingua galega falada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma en colaboración cos seus respectivos gobernos".

O Estatuto de Autonomía de Castela e León de 1983 non facía referencia ningunha ás "modalidades lingüísticas" do occidente, entre as que está o galego de León e Zamora, o asturiano (ou leonés) da zona de Babia, Lacia e a Cabreira e o portugués da Alamedilla (Salamanca), na extrema con Portugal. Non obstante, no Estatuto reformado polo Congreso dos Deputados en 1999 hai unha explícita mención ó galego, pois no art. 4.2 establécese que "gozarán de respeto y protección la lengua gallega y las modalidades lingüísticas en los lugares

que habitualmente seutilicen". En abril de 1997 a Comisión de Educación e Cultura do Congreso aprobara unha proposta do BNG pola que se instaba "al Gobierno a que en colaboración con la Junta de Castilla y León estudie la posibilidad de que en función de las disponibilidades de profesorado y de la demanda de alumnado, se pueda impartir la Lengua Gallega en la Zona Oeste del Bierzo".

O 18 de xullo do 2001 o Conselleiro de Educación da Xunta de Galicia e o de Educación e Cultura de Castela e León asinaron en Vilafranca do Bierzo un histórico acordo de colaboración para a "promoción do idioma galego nos territorios limítrofes das Comunidades Autónomas (O Bierzo e Sanabria)". Na estipulación 1ª do acordo dise que o contido desta promoción centrarase "principalmente no establecemento do idioma galego como materia de ensino nos centros de ensino non universitario das zonas obxecto de actuación"; na estipulación 2ª trátanse os compromisos de cada unha das partes (autorización e apoio das ensinanzas e habilitación do profesorado por parte de Castela e León; apoio do ensino da e na lingua e da literatura galega por medio da formación do profesorado, así como dotación de material didáctico por parte de Galicia); na 3ª estipulación trátase da constitución dunha comisión mixta que, entre outras funcións, delimitará "a extensión xeográfica da área de aplicación do establecido no convenio, concretando tanto os centros como o alumnado afectado". E seguen outras cinco estipulacións.

Este acordo foi cualificado de insuficiente polas organizacións de defensa do galego no Bierzo (e nas Portelas), por prever unicamente o ensino dunha hora optativa semanal en primaria e infantil, por non prever ningunha dotación orzamentaria, por deixar nas mans de Castela e León a formación e habilitación dos mestres e a elaboración de materiais, por non delimita-las áreas e os concellos galegófonos e por non ter en conta a cidade de Ponferrada.

O Procurador del Común de Castela e León (o equivalente ó Valedor do Pobo galego) trasladou algunhas destas queixas á Consellería de Educación e Cultura desa Comunidade e pediu que a cidade de Ponferrada non quede fóra do territorio a delimitar "en su calidad de la comarca del Bierzo, y de ciudad de acogida de habitantes de otras localidades de la comarca que han decidido fijar su residencia ante la crisis industrial que

han padecido en sus localidades de origen". E este pedimento xa valeu para que a finais do pasado febreiro as Cortes de Castela e León aprobasen que a partir do vindeiro curso se ensine galego na Escola Oficial de Idiomas de Ponferrada. E agardemos que no futuro tamén se ensine nos centros escolares de Ponferrada e da Puebla de Sanabria, por cursaren nestas vilas a secundaria e sobre todo bacharelato alumnado de concellos galegófomos do Bierzo e das Portelas.

Na franxa catalana de Aragón, onde viven unhas 70.000 persoas das que máis de 40.000 falan catalán, o MEC (Ministerio de Educación e Ciencia) iniciou no curso 1984-85 unha experiencia piloto para o ensino do catalán con 6 profesores para 12 centros e 791 alumnos, que no curso 1994-95 xa eran 24 profesores para 28 municipios, 33 centros e 2.974 alumnos. Na franxa galega de Asturias, León e Zamora, onde viven unhas 78.000 persoas das que unhas 40.000 falan galego, o ensino deste idioma é puramente simbólico, por mor dun xeral desleixo institucional. En 1990 o Consello da Cultura Galega solicitou do MEC o ensino obrigatorio da lingua e da literatura galegas nesas comarcas estremeiras, pero o Ministerio nunca contestou.

Na Terra Navia-Eo comezou a ensinárase "gallego-asturiano" (en Asturias oficialmente o "galego" non existe) no curso 90-91 no colexio de EXB de Navia, logo en Tapia en 1993 e posteriormente en Xarrio e Castropol. Polo que respecto ó Bierzo, a Xunta de Galicia contactara co MEC para solicitar que un profesor dispensase clases de lingua galega a escolares de Galicia que cursaban o EXB no centro *Virgen de la Luz* da vila berciana da Ponte de Domingo Flórez; de aí que no curso 1989-91 comezase a impartirse galego obrigatoriamente ós escolares galegos procedentes de Quereño, do concello ourensán de Rubiá, evolutivamente ós bercianos que o desexaban. No curso 98-99 eliminouse no devandito centro a clase optativa de galego, oficialmente por falta de demanda.

A comezos deste ano 2002, cando o Ministerio de Educación transferiu as competencias sobre o ensino, comezou a aprendizaxe dunha hora semanal de galego no horario do Coñecemento do Medio a uns 150 alumnos nas escolas bercianas de primaria de Cacabelos e de Corullón e nas de Paradela do Río e Parandois de Toral dos Vados, asimiladas á escola de Cacabelos. Tal como salientou nas Cortes de Castela e León o Procurador Felipe Lubián, alcalde do concello galegófomo de Lubián e incansable loitador pola dignificación e normalización do galego nas Portelas (e no Bierzo), a oferta promovida pola Junta non sea xusta precisamente ó acordado, pero aínda así, trátase dun fito histórico para as Comunidades galegofalantes de Castela e León. O vindeiro 18 de maio a Real Academia Galega vai ir a Vilafranca do Bierzo para homenaxear Sarmiento e as letras galegas, pero tamén as persoas e colectivos que de xeito humilde, practicamente sen medios, con xeral incompreensión, pero con moita da ilusión que xa empeza a esmorecer en Galicia, conseguiu que o facho da lingua e da cultura galega aínda estea aceso na Terra Navia-Eo, no Bierzo e nas Portelas. Como segue vivo un xeito de falar galego nunhas 5.000 persoas da Serra de Gata en Cáceres, herdanza da repoboación con galegofalantes realizada nas primeiras décadas do séc. XIII por Afonso IX, rex Legionis et Gallecie, tal como adoitaba asinar este rei enterrado na catedral compostelá.

FRANCISCO FERNÁNDEZ REI

Hai unha terra no Leste, que longa coma unha cobra, é suma de moitas terras, climas e paisaxes (...) Galicia aquela que os vellos galeguistas chamaban 'irredenta', como se houbese nalgures unha redimida. (X. L. Méndez Ferrín, 1992)